

УДК 338.33:332122

Прокопюк А.

Вища економічна школа в Бялимстоку, Польща

НАУКОВІ ЗАСАДИ СТРУКТУРУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті визначено концептуальні засади дослідження структури економіки регіону. Запропоновано типологію структури економіки регіону за низкою критеріїв. Обґрунтовано напрями формування регіональної політики та її взаємозв'язку зі структурною політикою на національному та регіональному рівнях.

Ключові слова: регіон, структура економіки регіону, структурні деформації, структурна трансформація, регіональна політика, структурна політика.

Постановка проблеми. Нині структурні зміни дедалі більше стають предметом досліджень в економічній науці у зв'язку з виникненням інформаційної економіки, появою транзакційного сектора, різних деформацій у структурі споживання, мотивацій, уподобань. Структурні зміни в економіці можуть мати як стихійний характер, так і бути регульованими державою. Вони показують, що різні складники вітчизняної економіки та реальна економічна динаміка в Україні розвиваються з різною інтенсивністю. Так, яку б структуру національної економіки не взяти – галузеву, територіальну, за формами власності тощо, – всюди можна помітити значну різницю у темпах та якості зростання, а місцями й спаду. Особливе місце в системі структуризації національної економіки належить структурі економіки регіонів. Остання, з одного боку, виступає як результат структурної та регіональної політик, що реалізуються на національному рівні, з іншого – зумовлює структуру економіки країни загалом. Відповідно, забезпечення довготривалих раціональних співвідношень та взаємозв'язків між усіма елементами регіональної системи, досягнення оптимальних пропорцій між ними як основи забезпечення сталого розвитку територій розглядаються як одні з пріоритетних завдань державної регіональної політики в цілому і регіональної структурної політики зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем диспропорційного розвитку регіонів присвячено роботи В. Геєця, П. Гудзя, М. Долішнього, В. Данилишина, М. Джамана, Ю. Орловської, В. Приходько, В. Прушківського, І. Сторонянської, Л. Чернюк та багатьох інших. Особливий внесок у дослідження галузевої структури економіки й економічної системи зробили українські вчені: Л. Шинкарук, А. Ігнатюк, З. Герасимчук, І. Крючкова, Я. Жаліло, В. Точилін та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний доробок із даної проблематики, додаткового вивчення потребують питання теоретичного осмислення сутності поняття «структура економіки регіону», розроблення типології економічного розвитку регіону. Крім того, постає об'єктивна необхідність обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження структурних трансформацій регіонального розвитку; ідентифікування та систематизування наукових підходів до розроблення концептуальних і прикладних засад формування державної регіональної політики та визначення стратегічних пріоритетів структурних трансформацій в економіці регіонів.

Мета статті полягає у розробленні концептуальних засад дослідження структури економіки регіону, зокрема в частині визначення сутності та типологізації структури економіки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічний розвиток є багатоплановим процесом, що включає економічне зростання, підвищення якості та рівня життя, комплексні структурні зрушення. Даний процес пов'язаний із серйозними протиріччями і не завжди демонструє прямолінійне зростання, а характеризується нерівномірністю (має складну структуру фаз спаду і підйому). Тенденції розвитку можуть набувати позитивних і негативних проявів. Відбуваються кількісні й якісні зміни. Дана суперечлива динаміка чітко простежувалася в 90-х роках у вітчизняній економічній системі, коли трансформаційні процеси супроводжувалися і зумовлювалися вагомими структурними зрушеннями: реформуванням структури відносин власності, істотними зрушеннями в структурах фаз відтворення на мега-, макро-, мезо-, мікро- і нанорівнях її функціонування, у структурах реального і фінансового секторів економіки, у структурах традиційних та інноваційних сфер економічних відносин, у структурі цілей і завдань економічного розвитку, у структурах традиційного та інноваційного стратегування економічного зростання. Істотні зміни відбувалися і в сегментах інфраструктури, що забезпечують функціонування і розвиток економічної системи. Загалом можна стверджувати, що успішність і стійкість динамічного економічного розвитку суспільства залежать від досконалості й якості його структури та інфраструктури, які характеризують специфіку і конкурентоспроможність національної економічної системи.

Сучасний економічний розвиток регіону передбачає оновлення техніко-технологічних, організаційно-управлінських, соціально-економічних та інституційних відносин економічної системи регіону. Він протікає по-різному залежно від конкретних історично сформованих технологічних укладів, відносин власності, виробництва, обміну розподілу і споживання. Економічна система являє собою взаємодію сукупності елементів і зв'язків між ними. Структура – це спосіб взаємодії між елементами економічної системи через певні форми зв'язку.

Економічна система регіону має властивість стійкості, яка забезпечується її фракталами, тобто традиціями і властивістю динамічності, яка забезпечується її оновленням, тобто інноваціями. Стійкість її розвитку залежить від досконалості, якості і динамічності структур і механізмів їх взаємодії. Традиції конкретної економічної системи виступають фундаментальними інноваціями, їх генетичним середовищем, оновлення якої залежить від динаміки «творчих руйнувань» [1], тобто власне інновацій, забезпечених інвестиціями.

На підставі цього методологічного положення вважаємо за доцільне виділити основні групи вза-

емодіючих структур економічного розвитку регіону, які типологізуємо за такими критеріями, як:

- форма власності. Це базисна архітектоніка структури економічного розвитку регіону, яка включає сукупність форм суспільного виробництва і форм привласнення на основі визначеної власності. Пануюча форма власності, взаємодія суб'єктів власності та інтересів у межах регіону визначають принцип і спосіб привласнення благ;
- спосіб взаємодії виробників благ із засобами виробництва. Визначає конкретну форму взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин (фазу відтворення) у регіоні;
- інституційне забезпечення. Характеризує сукупність інститутів, правил і норм, що регулюють взаємозв'язки суб'єктів структур економічної системи (сфери відносин);
- комунікативно-синергетична взаємодія структур економічної системи регіону. Характеризує взаємозв'язок традиційних, фрактальних та інноваційних властивостей, які забезпечують стабільний розвиток регіональної економічної системи. Визначає ступінь стійкості системи;
- роль в економічній системі регіону: основна або допоміжна;
- визначальний сектор економічної системи регіону, що характеризує її спеціалізацію (реальну і фінансову);
- рівень функціонування: мезо-, мікро- і нано-економіка.

Крім даної типологізації структур економічного розвитку регіону, можливим є їх укрупнений поділ на економічні ендогенні структури (господарючі одиниці), у взаємозв'язку яких розкривається зміст економічної системи, і неекономічні екзогенні структури (освіта, наука, культура). Останні в теорії і господарській практиці належать до категорії інфраструктури, яка впливає на зміст національної економічної системи.

Якщо економіка розглядається у вигляді системного утворення, то, відповідно, вона набуває форми економічної системи і економічний розвиток набуває вигляду трансформаційних системних змін структури залежно від умов сучасного технологічного укладу. При цьому існує не простий набір елементів структур системи, а ієрархічна побудова її системоутворюючих елементів.

Характерною особливістю системи виступає наявність функцій, які може реалізувати лише цілісний об'єкт, а елементи виконати цього не спроможні. Структура економічної системи регіону – це її найважливіша характеристика. Спираючись на структурні особливості економічних систем, слід зазначити, що кожна економічна система регіону має малі підсистеми: домашні господарства, підприємства, галузі, економіко-політичні системи, техніко-економічні та інші, засновані на поділі і кооперації праці. Джерелом економічного розвитку є суспільний поділ праці, що призводить до його спеціалізації і до формування нових економічних зв'язків, перетворюючи економіку в єдину систему. У сучасних умовах продуктивні сили являють собою складну структуру виробництва і галузей. Кожен етап економічного розвитку має у своїй основі певну технологію виробництва, співвідношення сфер і галузей народного господарства і, відповідно, виражається у специфічній структурі суспільного виробництва. Розглядаючи економічну систему з позиції формаційного підходу як поступальний розвиток, заснований на конкретному способі виробництва, структури розвитку представлятимуть внутрішню організацію суспільного виробництва.

Структурний аналіз дає змогу зробити більш детальне вивчення економічних процесів. Структурування вимагає виділення пропорцій складових частин стосовно один одного. Відносини реалізуються через стійкі зв'язки між елементами структури і здатні до зміни або збереження за допомогою інфраструктури. Проведення структурного аналізу дає змогу визначити сутність і спрогнозувати майбутній стан і розвиток економічної системи: 1) повніше пояснити процеси, які відбуваються в національній економіці; 2) виробити найбільш ефективну, актуальну, гнучку національну політику.

Успіх в економічному розвитку регіону багато в чому зумовлений істотними структурними змінами, отже, для забезпечення динамічного розвитку слід переглянути наявні структури економічного розвитку з урахуванням зростаючого впливу і поширення інноваційної компоненти, тобто інновацізації.

Результати, яких досягнули більшість країн Заходу, безпосередньо залежать від реалізації глибоких структурних змін, забезпечили високу динаміку й якісні трансформації виробництва. Найбільш швидкі темпи зростання країн Південно-Східної Азії пояснюються форсуванням реформування і розвитку нетрадиційних секторів, тобто це також результат різкої, стрибкоподібної зміни господарської структури.

Структура економіки регіону, а отже, й економічного розвитку, – дуже багатопланове поняття, яке розкривається з позиції різних точок зору і відображає співвідношення на всіх рівнях господарської системи. Прийнятим у науці і практиці є виділення таких структур:

1. Галузева структура економіки. Галузева структура характеризує співвідношення, взаємозв'язки і пропорції між різними галузями і підгалузями в системі національного господарства чи економіки регіону. Формування галузевої структури економіки відбувається на основі суспільного поділу праці. Галузева структура складна, динамічна і піддається кількісним і якісним змінам, перебуваючи під впливом науково-технічного прогресу, суспільно-історичних умов, циклічного розвитку економіки і низки інших чинників. Виділення в системі господарства основних сфер економіки (сільського та лісового господарства, промисловості та будівництва, транспорту, торгівлі та інших галузей сфери послуг) зумовлює загальний поділ праці. Далі в ході конкретизації в кожній із цих сфер виділяють самостійні галузі на основі поділу праці. І, нарешті, відображенням внутрішньогалузевого поділу праці виступають підгалузі.

У процесі функціонування суспільного відтворення формуються тісні міжгалузеві взаємозв'язки, вивчення яких дає змогу здійснювати прогнозування розвитку економіки регіону та країни загалом. Необхідність аналізу цих взаємозв'язків була покладена в основу моделі міжгалузевих балансу, розробленої в 30-х роках минулого століття В.В. Леонтєвим [2]. Модель В.В. Леонтєва «витрати – випуск» відображає кількісні співвідношення між витратами ресурсів і випуском продукції в кожній галузі національного господарства чи окремої території, показує рух товарів і послуг з однієї галузі економіки у всі інші [3; 4].

Упродовж ХХ ст. галузева структура економіки постійно змінювалася. На початку ХХ ст. у формуванні суспільного продукту західних країн

переважали природоексплуатуючі сфери діяльності (галузі первинної переробки природної сировини), сільське господарство; було покладено початок розвитку машинобудування. У середині ХХ ст. спостерігаються стрімке зниження питомої ваги сировинних галузей і сільського господарства в загальному обсязі виробленого ВВП і різке зростання частки сфери послуг. Перехід до постіндустріального суспільства в кінці ХХ ст. призвів до кардинальних змін у галузевій структурі розвинених країн, що знайшло своє відображення в таких аспектах:

– у формуванні загального обсягу ВВП тривало скорочення частки сільського та лісового господарства, всіх видобувних галузей і важкої промисловості;

– водночас спостерігалось зростання випереджаючими темпами цілої низки наукомістких галузей виробничої сфери, таких як електронне машинобудування, електротехніка, робототехніка, ракетно-космічна галузь, контрольно-вимірювальне та аналітичне приладобудування тощо;

– відбувається зростання питомої ваги сфери послуг, зокрема таких її підсистем, як охорона здоров'я, наука, освітні послуги, соціальне страхування і забезпечення [5].

2. Відтворювальна структура. Дана структура відображає співвідношення складових елементів суспільного продукту на основі їх функціонального призначення. В економічній теорії під час аналізу суспільного продукту як основні виділяються такі відтворювальні пропорції: пропорції між обсягом виробництва засобів виробництва й обсягом виробництва предметів споживання – вони описують натурально речовий склад виробленого валового суспільного продукту; пропорції між необхідним і додатковим продуктом, що характеризують структуру розподілу виробничого національного доходу між працею і капіталом; пропорції між фондами витрат та заощаджень, що показують структуру розподілу валових заощаджень; пропорції між фондами заощаджень і споживання у складі використаного національного доходу, що відображають структуру його розподілу залежно від тієї функціональної ролі, яку виконують у задоволенні поточних потреб (фонд споживання) або беруть участь в формуванні продукту для задоволення майбутніх потреб (фонд заощаджень).

Галузева структура виробництва дає змогу проаналізувати сформовану систему розподілу виробничих ресурсів за основними видами діяльності, а також характеризує частку окремих галузей (та їх роль) у формуванні загального обсягу національного продукту. Виходячи з різних умов економічного розвитку суспільства, галузева структура може зазнавати трансформацій, динаміка яких характеризується ступенем і інтенсивністю здійснення змін [6].

3. Регіональна структура являє собою сукупність пропорцій, що характеризують розміщення продуктивних сил по регіонах країни. Вона дає змогу виявити особливості територіального поділу праці в межах окремої країни. Регіональна структура виражається часткою кожного регіону у виробленому ВВП держави. В умовах глибокого суспільного поділу праці необхідна горизонтальна і вертикальна інтеграція, виникають стійкі зв'язки у виробництві конкретних видів продукції, тобто відбувається формування виробничої кооперації. Як правило, кооперативні зв'язки відповідають і співвідносяться з географічним розміщенням про-

дуктивних сил території країни і забезпечують мінімізацію транспортних витрат. За наявності в країні депресивних регіонів регіональна політика повинна бути спрямована на подолання кризових явищ у них, на вирівнювання їх соціально-економічного розвитку, забезпечення відповідного рівня життя населення в кожному регіоні, а також стабільності соціально-економічної ситуації в усіх регіонах.

4. Зовнішньоторговельна структура визначається пропорціями між різними товарними групами в експорті та імпорті продукції. По суті, вона відображає структуру національного господарства як із позицій її зовнішніх економічних зв'язків, так і з позицій рівня розвитку національної економіки. Наприклад, якщо розглядати зовнішньоторговельну структуру економіки промислово розвинених держав, то можна відзначити в структурі експорту високу питому вагу продукції кінцевого споживання, у тому числі високотехнологічної, наукомісткої та інноваційної продукції. У структурі експорту більшості країн, що розвиваються, висока питома вага сировинних товарів, енергоносіїв, продукції екологічно шкідливих виробництв. У структурі імпорту таких держав спостерігається переважання обладнання, зокрема високотехнологічного, машин, транспортних засобів. Таке співвідношення дає змогу активно використовувати переваги міжнародного поділу праці. Економічна структура не є незмінною і піддається перетворенням, наприклад у результаті змін у нормі прибутку окремих галузей, а також завдяки застосуванню інструментів державної та регіональної політики для прискорення прогресивних структурних зрушень. Структурні перетворення в регіоні – це зміна економічних відносин для модифікації структури економіки регіону. Значною мірою вони зумовлені трансформацією відносин власності (зокрема, через приватизацію), а також проведенням заходів, спрямованих на підвищення ефективності розподілу і використання ресурсів. Економічна політика національного і регіонального рівнів повинна враховувати можливі наслідки таких перетворень, оскільки різкі, тим більше економічно не обґрунтовані, а лише політично мотивовані зміни структури, можуть призводити до глибоких і гострим наслідків, навіть криз, що охоплює не тільки регіональну, а й національну економіку. При цьому регіональні органи влади повинні виходити з міркувань доцільності, сприяти перебудові структури економіки, сприяти формуванню оптимальних співвідношень попиту і пропозиції на продукцію різних галузей. Очевидно, що перетворення структури економіки не може бути і не повинно здійснюватися тільки ринковими методами. Необхідна грамотна економічна політика, цілеспрямована і мотивована. Зауважимо, що трансформація економіки регіону не може відбуватися відособлено від економічної ситуації в державі. Тобто зміни у структурі економіки регіону безпосередньо залежать від політики структурних зрушень, яка реалізовується на національному рівні. При цьому зміна структури економіки в принципі не може відбуватися лише за допомогою ліберальних методів та інструментів у процесі розвитку інститутів ринку. Це вимагає розробки і реалізації ефективної промислової політики в рамках державної економічної політики [7].

Різкі структурні трансформації можуть зумовити неоднозначні наслідки для економіки регіону, держави або навіть для зовнішньоеконо-

мічних зв'язків та спровокувати формування структурних криз. Структурні кризи проявляються в окремих сферах економічної системи, що істотно відрізняє їх від циклічних криз, що виявляються в зміні кон'юнктури економіки. Сутність структурної кризи передбачає її вплив на галузі господарства регіону та держави впродовж тривалого періоду. Структурні кризи носять характер тривалого нециклічного явища і проявляються в порушенні загальноекономічних пропорцій, що може спричинити занепад окремих галузей чи видів діяльності. Нерівномірність економічного розвитку в територіальному масштабі є однією з основних причин структурних криз. Галузева структура економіки зазнає змін нерівномірно в різних регіонах, що може призвести до поглиблення міжрегіональних диспропорцій в країні. Техніко-економічною причиною структурних криз є зростання невідповідності щодо технологічного способу виробництва внаслідок використання нових технологій, революційних і еволюційних змін у межах виробництва.

Висновки. Чим структура економіки регіону є динамічнішою і чим вища еластичність суспільних і соціально-економічних умов розвитку регіону, тим ефективнішу структуру економіки можна отримати на виході модернізації.

Визначальну роль у ході реалізації структурних трансформацій економіки регіону відіграє структурна політика, яка являє собою систему заходів державного регулювання з метою створення умов для сталого довготривалого економічного зростання і перебудови структури економіки з метою захисту і стимулювання галузей, конкурентоспроможних на внутрішньому і зовнішньому ринках або розвиток яких відповідає національним інтересам.

Таким чином, державне регулювання структурних змін здійснюється на основі аналізу сформованої структури, прогностичних оцінок, що дають змогу визначити необхідні напрями зміни наявної структури і співвідношення елементів нової структури, а також вироблення методів сприяння досягненню орієнтирів.

Список літератури:

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 452 с.
2. Леонтьев В.В. Избранные произведения : в 3-х т. Т. 2. Специальные исследования на основе методологии «затраты – выпуск» / В.В. Леонтьев. – М. : Экономика, 2006. – 544 с.
3. Ляшенко І.М. Економічні гіпотези та динаміка рівноважних цін в моделі Леонтьєва «витрати – випуск» / І.М. Ляшенко, О.І. Ляшенко, А.М. Онищенко // Економічна кібернетика. – 2009. – № 3–4.
4. Ляшенко І.М. Економіко-математичні методи та моделі сталого розвитку / І.М. Ляшенко. – К. : Вища школа, 1999. – 236 с.
5. Экономическое развитие, рост и структурные изменения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.be5.biz/ekonomika/e010/21.htm>.
6. Добрынин А.И. Экономическая теория / Под ред. А.И. Добрынина, Л.С. Тарасевича ; 3-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 544 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://financecredit.biz/ekonomicheskaya-teoriya/165-vosproizvodstvennaya-otraslevaya-16145.html>.
7. Герасимов Б.И. Структурная перестройка экономики / Б.И. Герасимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://yourlib.net/content/view/14353/164/>.

Прокопук А.

Высшая экономическая школа в Бялимстоке, Польша

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ СТРУКТУРИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Резюме

В статье определены концептуальные основы исследования структуры экономики региона. Предложена типология структуры экономики региона по ряду критериев. Обоснованы направления формирования региональной политики и ее взаимосвязи со структурной политикой на национальном и региональном уровнях.

Ключевые слова: регион, структура экономики региона, структурные деформации, структурная трансформация, региональная политика, структурная политика.

Prokopyuk A.

Higher Economic School in Byalymstoku, Poland

SCIENTIFIC BASIS OF STRUCTURING OF THE REGIONAL ECONOMY

Summary

Conceptual bases of research of the economic structure of the region is proposed. A typology of the economic structure of the region on several criteria is worked out. The directions of forming regional policy and its relationship with structural policies at national and regional levels are grounded.

Keywords: region, the structure of the regional economy, structural deformation, structural transformation, regional policy, structural policy.